

Svenska frankostämplar, m/26, 1924-1944

Gunnar Dahlstrand

I början av 1920-talet började man i länder på kontinenten använda frankostämpelmaskiner för att komma ifrån hanteringen med frimärken och öka mekaniseringen i kontorsverksamheten. Givetvis var dessa maskiner godkända av respektive lands postala myndigheter. I princip var det en maskin, som med ett slutet räkneverk noterade varje portoavtryck. Räkneverket ställdes in på den summan som betalades i förväg på postkontoret. En princip var att endast försändelser med tydlig firmaadress fick användas. Därmed kunde företag sluta att skyddsperforera frimärken med firmanamn för att förhindra privatanvändning av frimärkskassan. En annan fördel var att stämpeln kunde kompletteras med textreklam och/eller bildmotiv som förstärkte informationen. Här tillkom dock krav om att text och bild följde rimliga krav på etiska regler. Maskinerna skulle godkännas av landets postmyndigheter som i sällsynta fall kunde ålägga en firma att ta bort olämplig reklam (bild 1). Faktum är att det ansågs "fint" att en firma använde frankostämpel. Det tydde på rationell kontorshantering och teknisk utveckling. Konceptet hade uppenbart framtiden för sig.

Den första frankostämpeln med ordet Sverige och valör i öre är från Hasler i Schweiz. Brev med detta avtryck delades ut till de svenska delegaterna på den åttonde världspostkongressen som hölls i Sverige 1924 (bild 2). Hösten 1924 startade sedan Kungliga Generalpoststyrelsen (K.Gps.) en grundlig utredning om villkoren för användning av frankostämpelmaskiner i posthanteringen.

Hasler återkom den 10 maj 1926 med ett nytt förslag på hur en svensk frankostämpel kunde se ut. Oval tvåringad valörstämpel med licensnummer 124 och till vänster Stockholm med datum, våglinjer och firmanamnet HASLER (bild 3).

Troligen följde Hasler utvecklingen i Sverige på avstånd och visste att Sverige snart skulle utforma sin första frankostämpel. För många år sedan hittade jag en bit av ett kuvert som har många detaljer gemensamma med Haslers tidiga förslag. Bakgrunden är okänd, men kuvertet har tryckt avsändare SKF i Göteborg (bild 4).

Den 1 juli 1926 beslutade K.Gps. att frankostämpelmaskiner med dubbla räkneverk och automatisk spärranordning som godkändes av K.Gps. skulle få användas för frankering från och med den 1 oktober 1926.

Bild 1.

Neo Post fick veta att textreklamen kunde bli föremål för prövning. "Använd icke frimärken stämpla med NEO POST från Åtvidaberg" är en ovanlig dokumentation av olämplig textutformning. Vidare är valörrutan på tok för stor. Den följer inte postens rekommenderade mått 17x19 mm. Brev stämplat tidigt, 27 XII 26. (Jämför bild 7).

Bild 2.

UPUs åttonde kongress hölls 1924 i Sverige. Företaget Hasler delade ut detta kuvert till varje svensk delegat, med förslag på hur en svensk frankostämpel skulle kunna se ut.

Under tiden arbetade Olle Hjortzberg fram ett förslag till utformning av den första svenska frankostämpeln. En fyrkantig valördel med texten SVERIGE överst, därunder tre kungakronor, två över och en under valörsiffran. Centralt en eller två valörsiffror med flankerande små "öre". Längst ner en femuddig stjärna i vardera hörnet och centralt själva licensnumret, i detta förslag nummer 124. Formatet är 17x19 mm. Jag kallar den fortsättningsvis m/26 liten. Datumdelen består av en dubbelring med ortsnamnet i versaler och en femuddig stjärna längst ner. Datumet har formatet DDMMÅÅ. Månad anges med romerska siffror, datum och år med arabiska. Stämpelringen är 21 mm och avståndet från ringen till valörstämpeln är 30 mm. Förslaget är datumsatt till 25.VI.26 (bild 5).

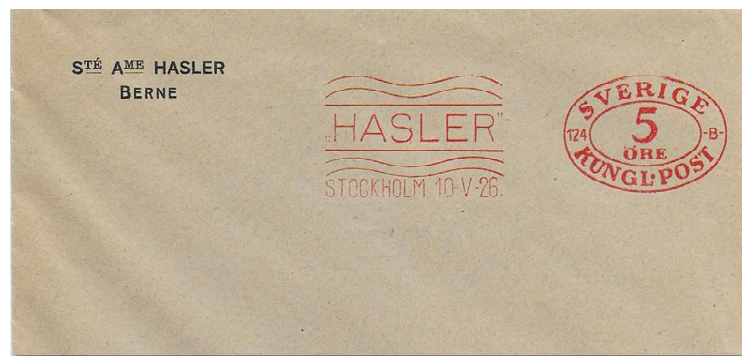

Bild 3.

Nytt brev från HASLER daterat Stockholm 10.V.26.
Licens nummer 124. Bilden är beskuren.

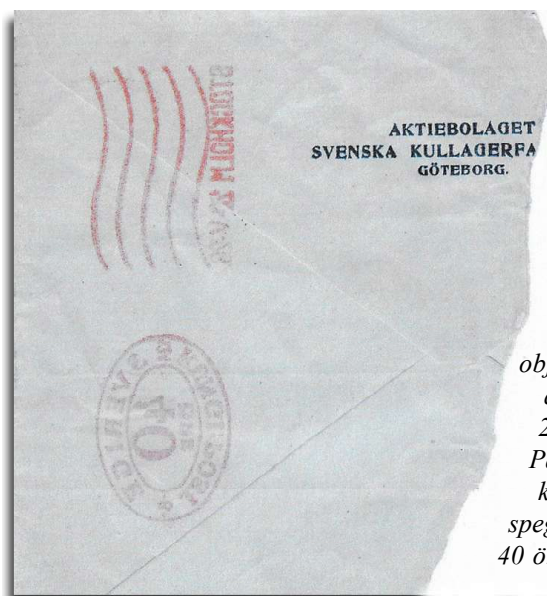
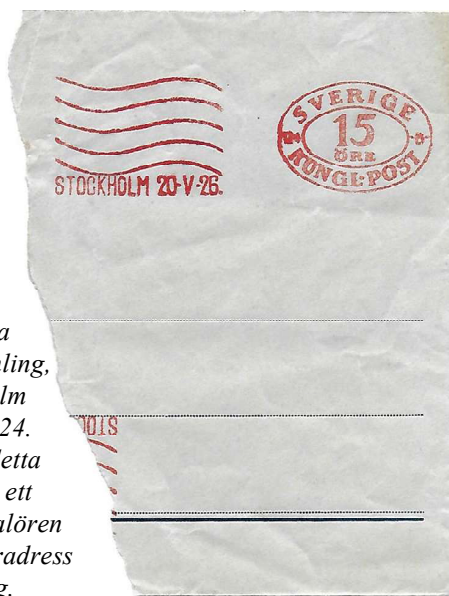

Bild 4.

Ett av de första objekten i min samling, daterat Stockholm 20.V.26. lic.nr. 124. På baksidan av detta kuverthörn finns ett spegelavtryck av valören 40 öre och avsändaradress SKF i Göteborg.

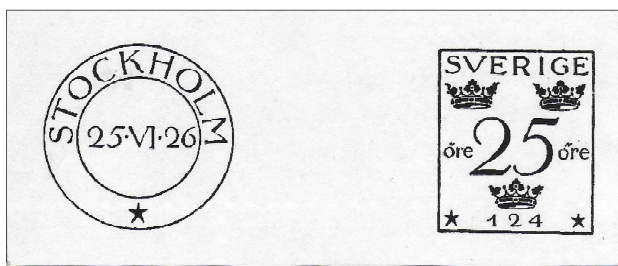

Bild 5.

Olle Hjortzbergs förslag efter skisser av W. Wik i poststyrelsen, daterat 25.VI.26, valör 25 öre och lic.nr. 124. Det godkändes den 10 augusti 1926. Bild från Postmuseum.

Bild 6.

Postens verkstad fick ansvaret att tillverka den första svenska frankostämpeln. Rent tekniskt var det inte möjligt att följa skissen i datumdelen. Lösningen blev smala sifferhjul. Den levererades från verkstaden med datering Stockholm 10 IX 26. (Detta unika avtryck har jag hittat på Ebay, tack vare automatisk sökfunktion.)

Den 10 augusti 1926 godkände K.Gps. förslaget. Bilden kom att användas i Generalpoststyrelsens Cirkulär 49/1926. Skärskådar vi Haslers förslag från maj 1926 så ser vi att Hjortzberg använt samma licensnummer, 124. Vidare har han faktiskt kopierat datumarrangemanget.

Den godkända skissen gick till Postens verkstad där den första svenska frankostämpeln blev klar den 10 september 1926 – bara några veckor före första oktober. Verkmästaren var tvungen att gå ifrån skissen då datumförslaget hade för stora siffror för att mekaniskt kunna fungera (bild 6).

Ser vi hur de olika fabrikaten lyckades etablera sig på den svenska marknaden, kan vi konstatera att Hasler bara sålde ett halvt dussin maskiner.

Med åtta olika valörer blev den nog för dyr för de flesta företagen, men den gav hög kvalitet i stämplingen.

Midget 3 blev en framgångssaga. Omkring 100 maskiner såldes. En del har dessutom bytt ägare, ibland flera gånger, och användes ända fram till mitten av 1940-talet.

Neo Post från Åtvidaberg fick problem att producera maskiner i det lilla formatet. Utan kontakt med Posten tillverkades ett eget format, här benämnt m/26 halvstor valör 22x25 mm. Efter påpekande fick Neo Post fram maskiner med det lilla formatet på valörstämplarna, men valde samma licensnummer igen (bild 7).

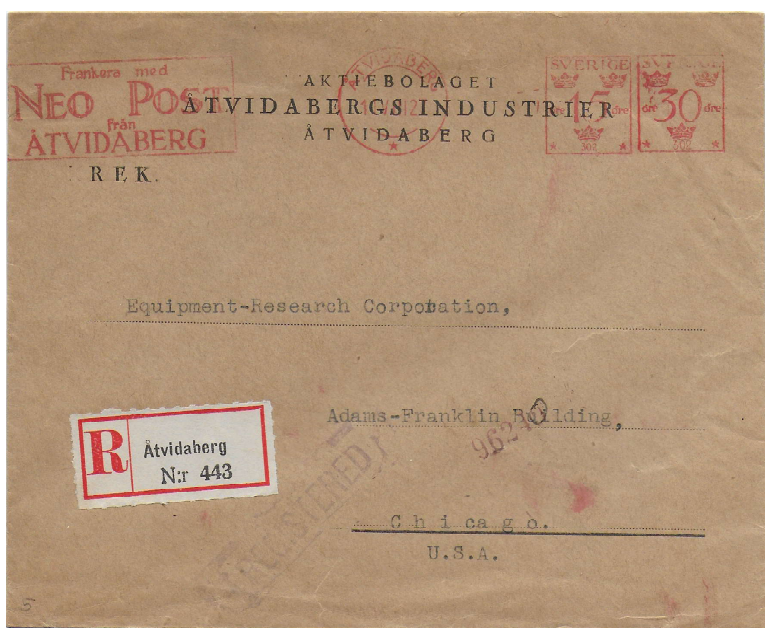

Bild 7.

ÅTVIDABERG 11 VIII 26, med valörer 15+30 öre på rekommenderat brev till USA. Neo Post har nu tagit fram rätt format på valörstämpeln 17x19mm. Reklamtexten är ändrad till "Frankera med Neo Post från Åtvidaberg".

Bild 8.

Leveransprov av lic.nr. 201 Stockholm 28 IX 26. Detta bevisar verkligen att Midget 3 var snabbt ute och fick in de första beställningarna redan före 1 oktober 1926.

Första dagen för svenska frankostämplat är 1 oktober 1926. För en samlare är det näst intill omöjligt att hitta någon försändelse med detta datum (bild 8). Förklaringen är att ett intresserat företag först måste beställa en maskin från någon av de godkända leverantörerna. Priset var delvis beroende av hur många fasta valörer som skulle ingå i beställningen. Beställaren måste fundera på hur frankeringsbehovet såg ut. Räckte det med valörerna 5, 10 och 15 öre, d.v.s. inrikes trycksak, brevkort och inrikes brevporto? Vid högre porto fick flera portoavtryck kombineras på samma försändelse. Men med fler valörer blev maskinen också mer användbar. Dyrare maskiner hade fem, sex eller åtta olika valörer att välja på. Givetvis måste ett avtal med Posten tecknas och godkännas. Beställd maskin skulle komma på

plats och beställda valörer skulle graveras och levereras. Först då kunde ett första avtryck presenteras på en försändelse.

En speciell historia är den maskin som inköptes för postens interna verksamhet. Posten beslutade att alla maskiner inom posten skulle ha licensnummer från nummer 1 till 100. Valet föll på en Pitney Bowe-maskin (PB) som var kraftig och stod på ett golvstativ. I min samling har jag ett provavtryck daterat 03.II.27. Själva licensnumrets etta har stor fana och kraftig fot (bild 9). Under datumstämpeln finns en yta som är svårförklarlig. Detta borde vara ett provtryck som inte godkändes. Mitt andra avtryck av licensnummer 1 är daterat 20.VII.27 och ettan är smal, med knappt synlig fana och ingen fot (bild 10).

Bild 9.

Licensnummer 1 med valör 5 öre och datum 3.II.27. Tjocka siffror i datum och lic.nr. 1 bevisar att denna utformning inte blev accepterad av K.Gps.

Bild 10.

Licensnummer 1, nu med tunna datumsiffror och tunn lic.nr. 1 utan fot och stor fana. Daterad 20.VII.27. Så blev den godkänd. Bilden är beskuren.

Bild 11, t.v.

Baksidan av kuvert som tydligen kommer från en verkstad som använt det för att dokumentera varje färdig valör. Förutom ett stort avtryck av en amerikansk provstämpel syns valörerna 5, 10, 25 och 30 öre. Under 30-öringen skymtar 10-öringen med felvänd ort-/datumdel.

Bild 12.

Framsidan av kuvertet ovan från verkstaden i New York. Också här ser vi 10-öringen med felvänd datumstämpel.

Som födelseattest kan vi betrakta ett brev med flera olika valörer av svenska licensnummer 1, tillsammans med flera avtryck av amerikanska provtryck av nya frankostämplarna typ PB. Totalt kan vi se 5, 10, 25 och 30 öres valörer. Tittar vi extra noga så kan vi se att valören 10 öre faktiskt har omvänd datum-/ortstämpel på fram- och baksidan av kuvertet (bild 11 och 12). Avtrycken är odaterade och med samma smala etta. Men dateringen av övriga stämplingar ligger mellan den 27 augusti och 23 november 1926.

Så varför kommer maskinen ut i drift på Stockholm 1 först den 22 maj 1931? Orsaken är att avtalet med PB hade en rad klausuler. Förutom högt inköpspris på 5 450 kr tillkom kostnad för sex stycken frankotryckapparater, totalt 2 128,95. Dessutom tillkom en årshyra för räkneverket på 450 kr. Sammanfattningsvis resulterade meningskiljaktigheterna i att PB inte var välkomna på den svenska frankostämpelmarknaden förrän 1965. Maskinen omplacerades till Stockholm 16 från den 7 mars 1933.

Inför starten godkändes följande företag med m/26 lilla valören:

Apparatnamn	Antal fasta valörer	Tilldelad licensnummerserie	Kända valörer, öre eller kr.
Hasler D 106	8	101-107	5, 10, 15, 25, 30, 35, 40, 50, 60
Midget 3	3	201-300, 1201	5, 10, 15, 25, 30, 35, 40, 50, 60, 120
Neo Post	1	301, 303, 304	5
Neo Post	3	302	5, 10, 15, 25, 30
Universal	5	501-511	5, 10, 15, 25, 30, 35, 45, 50, 60
Midget	5	801-821	5, 10, 15, 25, 30, 35, 40, 45, 50, 55, 60, 90, 100

Trots klara anvisningar tillverkade Neo Post, till Postens irritation, en större valörstämpel, här kallad m/26 halvstor valör

Neo Post	3 (1926)	302	5, 10, 15, 25, 30
Neo Post	3 (1930)	305-309, 351-360	5, 10, 15, 25, 30
Neo Post	6 (1936)	1001	5, 10, 15, 25, 30, 50

Bild 13.

Pitney Bowes maskin kom att byggas om och omplaceras till Postgirot från den 24 november 1934. Här ett avtryck FEBR 15 1939. Notera den amerikanska datumsättningen! Den finns även med andra sättningar.

Den byggdes senare om och placerades på Postgirot från den 24 november 1934 (bild 13). Där kom den att datumstämpla miljontals kuvert långt in på 1940-talet.

Licens nummer 2 blev en Universal Zealand maskin som placerades i Göteborg redan den 18 mars 1927, ovanligt nog med Göteborg 1 avg i stämpelringen (bild 14). Maskinen flyttades 1929 till Gävle och slutade i Örebro från den 29 januari 1931 till den 21 november 1934. Den hade sex valörer: 5, 10, 15, 25, 30 och 35 öre.

Sedan många år har Kjell Arvidsson och jag en databas över de små m/26. Här finns uppgifter om lic.nr., datum, valörer, stämpelort, firmanamn, ev. reklamtext/bild, försändelse/klipp och i förekommande fall ägare. Vi har fått tillgång till Ulf Stenqvists samling. Vidare har vi lagt in uppgifter från artiklar med hänvisning. Detta har efter hand utvecklats till en ganska bra bild över vad som finns – när, hur och vem som ägt varje maskin, även byten av ägare och helt okända lic.nr., en ovärderlig källa till kunskap och förståelse.

Våra små och mellanstora valörstämplat får redan i december 1926 konkurrens från maskiner med tre rörliga valörsiffror och stor valörstämpel 26x28 mm. Våra mindre valörer fasas ut när K.Gps. presenterar nytt utförande på valörstämpeln kallad m/44. Alla tre kronorna överst och SVERIGE nertill medan licensnumret är flyttat till stämpelringen. De fasta valörerna skapar flera speciella samlingsområden (bild 15).

Min egen samling ställde jag ut på Gothex 2011 där den fick 85 poäng. Sökandet fortsätter. Denna artikel har gett möjlighet att visa tidigare okända objekt. Arbetet med artikeln har också lett till nya insikter och nya frågor; till exempel, varför står det i vissa citerade källor att vi känner till 302:an med tre valörer, trots att det finns fyra olika valörer redovisade? Detsamma gäller 302 med halvstor valör. Problem är till för att lösas! I min litteraturförteckning ingår det jag har kopierat i två stora pärmar, ibland utan ordentligt datum m.m., men en enorm källa att ösa ur.

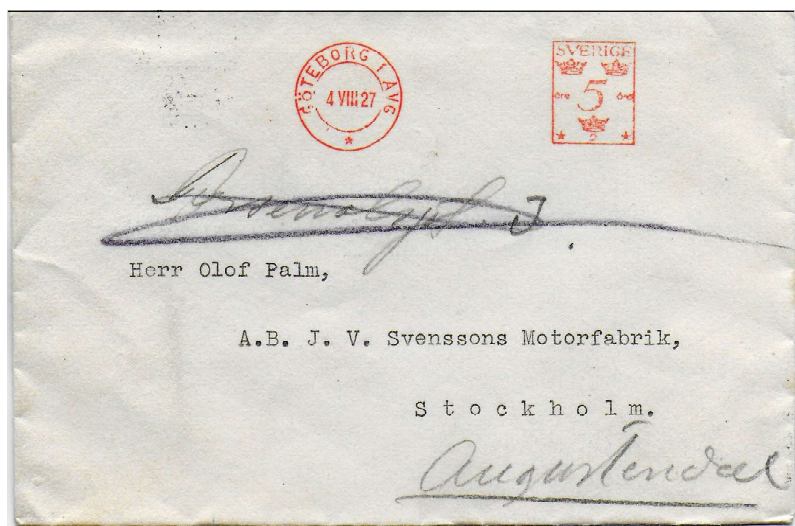

Bild 14.

En Universal New Zealand inköptes och fick lic.nr. 2. Den placerades på GÖTEBORG I AVG. Avtryck i detta fall på en privat försändelse, utan firmatryck. Kravet på firmatryck är inte relevant i detta fall, då det gäller Postens maskin och inlämnaren troligen har betalat kontant för avtrycket.

Bild 15.

Flygbrev från Sverige till Argentina. Vikt 3 gram. Frankerat med sex 35-öres och två 10-öres valörstämplat; totalt 2,30.

Porto 30 öre för utrikes brev och 2 kronor i flygbrevtillägg, summa 2,30.

GÖTEBORG 27 XI 36.

Företaget J. A. Kjellberg & Söner AB hade lic.nr. 811.

Transitstämpel

PARIS 28 XI 1936

och ankomststämpel

BUENOS AIRES 3.DIC.36.

Efter ett antal noteringar går brevet i retur med stämpeln

NON RECLAME.

Litteraturförteckning:

Om frankostämpelmaskinernas införande i Sverige, Postryttaren 1959, Gösta Sundman.

Frankostämpelmaskiner, Postryttaren 1962, Gösta Sundman.

Postverkets instruktioner.

Absenderfreistempel der Skandinavischen Staaten, Otto Gleixner, 1999.

Generalpoststyrelsens allmänna Cirkulär från 1926 och framåt.

The International Postage Meter Stamp, Joel A. Hawkins, Richard Stambaugh, 2005.

Nordiska frankostämplat, Svensk Filatelistisk Tidskrift, Thorsten Ingeloff, 1945.

Svenska frankostämplat, Svensk Filatelistisk Tidskrift, Torsten Sandelin, 1986.

De svenska frankostämplatarna 60 år, en återblick på de första 30 åren, SFT 1986, Sigurd Tullberg.

Webbsida: kjell.smult.com/franko.htm

Tyvärr lämnade Kjell Arvidsson oss i april månad 2020. Men hans verk kommer att leva vidare tack vare att Thomas Olsson har lovat underhålla webbsidan.